

نارسیده ترنج

سید محمود رضا غیبی

نارسیده ترنج. سجاد آیدنلو. با مقدمه جلال خالقی مطلق. اصفهان: نقش مانا، ۱۳۸۶. ۴۶۳ ص. با جلد نرم: ۵۰۰۰۰ ریال، با جلد سخت: ۶۰۰۰۰ ریال.

نارسیده ترنج عنوان کتابی است که بیست مقاله و نقد درباره شاهنامه و ادب حماسی ایران را شامل می‌شود که دکتر سجاد آیدنلو قبلاً آنها را در مجلات و همایشهای مختلف ارائه کرده یا به چاپ رسانده است. او پژوهشگر جوانی است که در سال ۱۳۵۹ در اورمی به دنیا آمده، از

همان کودکی به دلیل علاقه بیش از حد، به ادبیات و به ویژه ادبیات حماسی روی آورده و با وجود جوانی کارنامه درخشانی در این زمینه دارد. حاصل چندین سال مطالعه و تحقیق این پژوهشگر تا به حال چاپ حدود صد مقاله و نقد در مجلات و کتابهای همایشهای مختلف، سی و اند سخنان تخصصی در محافل علمی و همایشهای ملی و بین‌المللی در دانشگاهها و شهرهای مختلف کشور و چاپ چهار عنوان کتاب و کسب چندین مقام علمی کشوری و استانی بوده است. در کتاب حاضر شانزده مقاله تحقیقی در زمینه‌های مختلف شاهنامه‌شناسی از جمله مآخذشناسی، واژه‌شناسی، متن‌شناسی و اسطوره‌شناسی شاهنامه و روابط بینامتنی شاهنامه با آثار دیگر ادب فارسی و جغرافیای فرهنگی و اقلیمی نفوذ و تأثیر شاهنامه و چهار مقاله نقد و بررسی درباره چهار منظومه پهلوانی پس از شاهنامه شامل نکته‌ها و پیشنهادها، تازه، انتخاب و تدوین شده است. عنوان کتاب که از ابیات آغازین داستان رستم و سهراب در شاهنامه انتخاب شده است* به خوبی نشانگر تواضع نویسنده در ارائه این مقالات است. البته دکتر جلال خالقی مطلق با مقدمه بسیار زیبایی که بر این کتاب نوشته‌اند با تحسین آن و شمردن بعضی از خصوصیات مقالات از جمله شیوایی، استدلالهای دقیق و مستند، دوری از تعصب، پرهیز از حاشیه‌پردازی و... این کتاب را «بویا ترنج» خوانده‌اند.

پس از این مقدمه، نویسنده در پیشگفتاری به بررسی وضعیت علمی و ادبی دانشگاههای کشور پرداخته و در آن از عدم تخصص‌گرایی و پراکنده‌خوانی و کلی‌گویی و کلی‌نویسی در دانشگاهها انتقاد کرده و برای بهبود وضعیت علمی آنها خواستار توجه به تخصص در زمینه‌های مختلف علمی و ادبی شده است. سپس به نحوه آشنایی خود با شاهنامه و ادبیات حماسی پرداخته و به صورت خلاصه به تعدادی از وقایع مربوط اشاره کرده و آن قسمت از زندگی

خود را که در تعیین مسیر و روش زندگی علمی و ادبی وی تأثیر بسزایی داشته است بازگو نموده که بسیار شیرین و جذاب است. در پایان این بخش، از استادان و پژوهشگران بسیاری که وی را مورد تشویق و مساعدت قرار داده‌اند به ترتیب حروف الفبا تقدیر و سپاسگزاری کرده است.

بیست مقاله این کتاب قبلاً در مجلات مختلف علمی و ادبی کشور چاپ شده بودند و نویسنده آنها را بدون کمترین تغییر و تصرفی در این مجموعه بازچاپ کرده است و توضیحات و اصلاحات و افزودنیهای لازم را در بخشی به نام «چند یادداشت درباره مقالات» در پایان

مجموعه آورده است. در اینجا سعی شده است تا به صورت خلاصه به موضوعات اصلی مورد بحث در مقالات این کتاب اشاره شود.

۱. تأملاتی درباره منبع و شیوه کار فردوسی. در این مقاله ابتدا نویسنده کوشیده است تا با استفاده از مدارک و شواهد مختلف، منابع مورد استفاده فردوسی در شاهنامه را مورد بحث قرار دهد و نتیجه‌گیری کند که فردوسی از منابع دیگری نیز غیر از شاهنامه ابومنصوری در کار خود استفاده کرده و با استناد به ابیات شاهنامه و دیگر اسناد به این فرضیه دست یافته است که در تدوین دوم شاهنامه پس از سال ۳۸۴ ه.ق فردوسی به جرح و تعدیل سروده‌های پیشین و افزودن شدن بعضی از قسمتها به آن پرداخته است و در این کار از منابع دیگری نیز استفاده کرده است. پس از آن با مقایسه کتابهای دیگر از جمله ترجمه‌های عربی شاهنامه، حدسیاتی در مورد محتوای تدوین اول شاهنامه ابومنصوری ارائه کرده است. نویسنده در بخش دوم مقاله به چگونگی استفاده از منابع توسط فردوسی پرداخته و در کیفیت امانتداری او بحث کرده و سپس به بررسی کار دقیقی در گرشاسپنامه و ارتباط آن با شاهنامه پرداخته است.

۲. این بیت از فردوسی نیست. در این مقاله، ابتدا بیت معروفی که به فردوسی نسبت داده شده است:

زن و ازدها هر دو در خاک به / جهان پاک از این (زین) هر دو ناپاک به
در آثار متعدد بررسی شده و انتساب این بیت به فردوسی با دلایل و سندهای مختلف از جمله نسخه‌های معتبر شاهنامه رد شده است.

همچنین فرضیاتی مبنی بر آمیختگی ابیات متون دیگر مثل **گرشاسپنامه** با **شاهنامه** نیز مورد انکار قرار گرفته است و نویسنده انتساب این بیت به فردوسی از سوی شاعرانی مثل سنایی و جامی را نیز از مقولهٔ مقبولیت بخشی به عقاید و سخنان خود آنها دانسته است.

۳. ابیاتی محذوف یا گم‌شده از شاهنامه: در این مقاله با اشاره به مواردی که در آنها ابیاتی از **شاهنامه** ذکر شده که در هیچ کدام از نسخه‌های **شاهنامه** موجود نیست به این احتمال پاسخ داده شده است که همزمان با اضافه‌شدن ابیاتی به نسخه‌ها توسط ناسخین، ابیاتی نیز از قلم افتاده و یا حتی توسط خود فردوسی در تدوین نهایی آنها حذف شده است. نویسنده با بررسی ترجمهٔ عربی بُنداری از **شاهنامه** و دقت وی در ترجمهٔ لفظ به لفظ بسیاری از مطالب **شاهنامه** به این نتیجه رسیده است که احتمالاً نسخهٔ مورد استفادهٔ بُنداری نسخهٔ بسیار اصیل و قدیمی‌تری بوده که در آن ابیاتی وجود داشته که بعداً در نسخه‌های دیگر دیده نشده است. یکی از این علل هم می‌تواند حذف ابیات توسط خود فردوسی باشد، به این اعتبار که در ترجمهٔ عربی مطالبی آورده شده که در آنجا فردوسی مستقیماً محمود غزنوی را مورد نصیحت قرار داده است اما در نسخه‌های دیگر این ابیات وجود ندارد. بنابراین به احتمال زیاد در بازبینی نهایی **شاهنامه** به دلیل توصیهٔ اطرافیان، این ابیات حذف شده است که در نسخ قدیمی‌تر قبل از بازبینی موجود بوده و نسخهٔ مورد استفادهٔ بُنداری نیز بدون این حذفیات بوده است.

۴. واژه‌ای فراموش شده از شاهنامه در فرهنگها. در این مقاله ضمن اشاره به لزوم تدوین فرهنگ جامع لغات و ترکیبات، به بررسی مشکلات و کاستی‌ها در این زمینه پرداخته و ضمن اشاره به یک مورد کلمهٔ یازگار در بیت «سیه شد بسی یازگار از شمار / نبشته نشد هم به فرجام کار شمار» به بررسی معنی و ریشهٔ این کلمه در فرهنگها و آثار مختلف پرداخته که در هیچ یک از آنها به صورت قطعی و درست معنی آن مشخص نشده است. نویسنده نیز به سوالات و فرضیاتی در این زمینه اشاره کرده است، ولی در پایان از متخصصان زبان‌شناسی و واژه پژوهشی برای جواب دادن به این نمونه و نمونه‌های مشابه یاری خواسته و بر لزوم تألیف فرهنگ جامع در این مورد تأکید کرده است.

۵. بُن مایهٔ اساطیری «رویدن گیاه در انسان» و بازتاب آن در شاهنامه و ادب فارسی. در این پژوهش به بُن مایهٔ رویدن گیاه از انسان در ادوار و سبکهای گوناگون شعر پارسی پرداخته شده است و ضمن اشاره به نمونه‌های مختلف اسطوره‌ای در ایران و جهان به اشتراک این بُن مایه بین ملل مختلف اشاره شده است. همچنین با بررسی بعضی از نمونه‌ها، مسئلهٔ توتم وارگی گیاه مورد بررسی و نقد قرار گرفته است. سپس بن مایه‌های مختلف رویدن گیاه از انسان را در ادب پارسی و داستانهای ایرانی و غیرایرانی و در پنج بخش عمده با ذکر نمونه‌های آن مورد تحقیق و پژوهش قرار داده است.

۶. نخستین سند ادبی ارتباط آذربایجان و شاهنامه: در این جستار به کهن‌ترین و اولین نشانه‌های تأثیر حماسهٔ ملی بر فضای فکری - ادبی آذربایجان پرداخته شده است و نویسنده با دلایل و شواهد زیادی از جمله ابیات مختلفی از دیوان قطران تبریزی از

آگاهی و آشنایی وی با ادبیات حماسی و داستانهای **شاهنامه** به عنوان اولین شاعر پارسی‌سرای آذربایجان پرده برداشته و ضمن بررسی موانع مختلف این آشنایی - از جمله بُعد مکانی و مشکل استنساخ حجم زیاد **شاهنامه** و مسائل دیگر - بر آشنایی و آگاهی قطران از این داستانها تأکید کرده است و آن را با نمونه‌های مختلف از ابیات دیوان قطران تأیید و اثبات نموده است.

۷. اصفهان و شاهنامه. در بخش اول این مقاله، نویسنده به بررسی جایگاه اصفهان در **شاهنامه** می‌پردازد و به اتفاقات و شخصیت‌های مربوط به این شهر در متن **شاهنامه** اشاره می‌کند که در ابیات متعدد آورده شده است و پس از آن به بررسی فعالیت‌های مربوط به **شاهنامه** در این شهر می‌پردازد که تحت عنوان «شاهنامه در اصفهان» یا «از علوی توسی تا جیهونی» در هشت بخش گنجانده شده که عبارت است از: ۱. فرهنگ واژگان **شاهنامه**، ۲. ترجمهٔ **شاهنامه**، ۳. کتابت **شاهنامه**، ۴. شاهنامه‌خوانی، نقالی و روایات مردمی، ۵. تصحیح **شاهنامه**، ۶. تحقیق در **شاهنامه**، ۷. کارهای ذوقی و هنری، مراسم بزرگداشت و انجمن‌های شاهنامه‌خوانی که در سه بخش از آنها (تدوین فرهنگ، ترجمه و تصحیح) اصفهان گوی سبقت را از دیگران برده است و در بخش‌های دیگر از فعالیت‌ها، شخصیت‌ها و آثار مهم در زمینهٔ **شاهنامه** نام برده شده است.

۸. مقدمهٔ شاهنامهٔ نسخهٔ بریتانیا / لندن ۱۷۵۶ هـ.ق. در این مقاله در نگاهی منتقدانه و علمی به مقدمهٔ دستنویس لندن، نویسنده با ارائهٔ دلایل و شواهد فراوان از جمله خصوصیات سبکی، رسم الخط، محتوای متن و غیره نتیجه گرفته است که این مقدمه یکباره و در زمانی واحد نوشته نشده است، بلکه دست کم می‌توان سه مرحله کتابت و سه کاتب جداگانه برای آن قائل شد که شامل بخش‌های: ۱. فهرست شاهان ایران، ۲. متن مقدمه تا پایان هجرونامه، ۳. روایت محمود و میمندی است و براین اساس نشان می‌دهد که مقدمه‌های منثور **شاهنامه** نیز همچون خود متن منظوم در معرض دستبرد کاتبان و خوانندگان مختلف بوده است.

۹. معجم شاهنامه و نکته‌هایی در شاهنامه‌شناسی: در این جستار با معرفی کهن‌ترین فرهنگ موجود **شاهنامه** به نام **معجم شاهنامه** از محمدبن رضا بن محمدعلوی طوسی در اواخر قرن ششم به بررسی خصوصیات منحصر به فرد این کتاب پرداخته و با ریزبینی خاص، استنباط‌های فراوانی در مورد مطالب این کتاب نموده که برخی از آنها عبارت‌اند از: حمایت پادشاه سلجوقی به نام آبی ایه از استنساخ **شاهنامه**، رواج **شاهنامه** در نیشابور سدهٔ شش هجری، استخراج لغات و معنی‌گذاری اکثر لغات این کتاب توسط شخصی ناشناس، مجلدات **شاهنامه** در گذر زمان، اشاره به رقم ۶۰ هزار بیت در یکی از نسخ کهن **شاهنامه**، استفادهٔ مولف کتاب **معجم** از یک نسخهٔ کهنه‌تر از نسخهٔ فلورانس و سرانجام استفاده از مطالب کتاب **معجم شاهنامه** در جهت تصحیح اصولی و علمی حماسهٔ ملی ایران.

۱۰. تندم فردوسی‌وار (فردوسی و شاهنامه در مرزبان‌نامه): موضوع این مقاله بررسی مطلبی است که در **مرزبان‌نامهٔ** وراوینی آورده شده است مبنی بر تندم و پشیمانی فردوسی. نویسنده با بررسی

تعابیر مختلف پشیمانی، علت آن را رسوخ بعضی داستانهای ساختگی در مورد فردوسی و محمود غزنوی یا ابیات یوسف و زلیخای منسوب به فردوسی در آثار شاعران و نویسندگان می‌داند؛ که در نتیجه آنها افرادی چون وراوینی از این مثل استفاده نموده‌اند. البته نویسنده با آوردن ابیات شاهنامه‌ای **مرزبان نامه** و حکایات مشترک، توجه به آثاری چون **مرزبان نامه** را در شاهنامه پژوهشی و حتی تصحیح انتقادی آن سودمند دانسته است.

۱۱. شاهنامه در سقیفه تبریز. نویسنده در این مقاله به بررسی **سقیفه تبریز** و پژوهش در قسمت **شاهنامه** آن پرداخته و با دقت خاص، یک یک ابیات مندرج آن را با نسخه‌های معتبر **شاهنامه** مقایسه کرده است. همچنین با ارائه آماری از شباهتها و تفاوت‌های آن با سایر نسخ، ویژگی‌های قابل توجه این کتاب از جمله ضبط‌های منحصر به فرد، تطبیق ضبط‌ها، بیت‌های الحاقی، افتادگیها، به هم خوردن ترتیب عمودی، تکرار ابیات، جابه‌جایی مصراع‌های ابیات، تلفیق دو بیت در یک بیت، سرنویسهای داستان و صورت کلماتی مثل **تهمینه** و **سوار** شرح داده است.

۱۲. شاهنامه‌ای ترین شعر غنایی. در این جستار با اشاره به تأثیر شخصیتها و مضامین شاهنامه‌ای در دیوانهای شاعران در انواع ادبی مختلف، به بررسی یکی از بهترین نمونه‌های استفاده از **شاهنامه** در شعر غنایی پرداخته شده است. نویسنده در این بخش به مسمطی از میرزا عبدالله شکوهی از شاعران معاصر اشاره کرده و ضمن بررسی تلمیحات شاهنامه‌ای آن، ظرافتها و زیباییهای این شعر را نشان داده است.

۱۳. نکته‌هایی در مورد تلمیحات (شاهنامه‌ای) خاقانی. در این قسمت نویسنده با اشاره به موارد فراوان تلمیحات **شاهنامه‌ای** آنها را به دو بخش عمده دارای منبع و بدون منبع تقسیم کرده و با ارائه نمونه‌های آماری استفاده از این تلمیحات، آنها را از حیث منبع، صحت، سقم و علل پیدایش و دلیل توجه شاعر به آنها بررسی کرده است.

۱۴. نادرترین تلمیحات حماسی - اساطیری در شعر پارسی. در این بخش نویسنده ضمن معرفی غازان نامه نوری اژدری در قرن هشتم، به دو تلمیح بسیار نادر او، یعنی **نبرد ایزد مهر و گاو**، و **عشق آشیل بر کنیزک خود** و چگونگی آشنایی شاعر با این تلمیحات اشاره می‌کند و فرضیات مربوط به آن را مورد تحقیق قرار می‌دهد.

۱۵. همانندیابی دو تمثیل مثنوی در ادب حماسی. در این مقاله، نویسنده با بررسی دو داستان معروف در **مثنوی** (شیر و نخچیران و مارگیر و اژدهای فسرده) به بحث درباره شباهتهای این داستانها با منابع قبل از خود مثل داستانهای اروپا، **مرزبان نامه** و **کلیله و دمنه** می‌پردازد و در طی آن از دو منبع دیگر حماسی نام می‌برد که یکی از آنها یعنی **بهمن نامه** ایران شاه (شان) بن ابی‌الخیر نمونه حکایت شیر و نخچیران را آورده است و دیگری، **کوش نامه** ایرانشان بن ابی‌الخیر نمونه حکایت مارگیر و اژدهای فسرده را در خود دارد و به بحث در مورد شباهتهای داستانی آنها می‌پردازد.

۱۶. خویشکاری مشترک «نی» در بندهشن و مقدمه مثنوی. این مقاله با نگاهی محققانه به ادبیات عرفانی و اساطیر ایران، به بررسی نمادینگی گیاه نی از انسان کامل در **مثنوی** مولانا پرداخته و با بیان روایتی از **بندهشن** که بر طبق آن گیاه نی در به وجود آمدن فریدون (نماد نوعی انسان کامل در ادبیات حماسی) تأثیر داشته به اشتراکات معنوی انسان کامل در دو نوع ادبی پرداخته و در پایان نیز نقش گیاه (بخصوص نی) را در اساطیر ملل مورد بحث قرار داده است.

۱۷. از میراث ادبی حماسی ایران. در این مقاله به نقد و بررسی کتاب **کوش نامه** حکیم ایرانشان بن ابی‌الخیر به کوشش جلال متینی پرداخته شده است. ویژگیهای سبکی و نکات مهم در مورد تصحیح آن یادآور و در پایان نیز پیشنهادهایی درباره ضبط و معنی بعضی ابیات **کوش نامه** ارائه شده است.

۱۸. بررسی فرامرزنانه. این مقاله نقد **فرامرزنانه** به اهتمام مجید سمردی است.

۱۹. مهین دخت بانوگشسب سوار: نقد و بررسی **بانوگشسب نامه** با مقدمه، تصحیح و توضیح دکتر روح‌انگیز کراچی است.

۲۰. رمانس همای نامه: آخرین مقاله این کتاب نیز به بررسی و نقد **همای نامه** به تصحیح محمدروشن پرداخته است.

نشانی‌های جدید مجله بخارا

سایت: Bukhara-magazin.com

نشانی برای مکاتیب یا سودیو: Dehbashi.ali@gmail.com

یا

تهران، صندوق پستی ۱۶۶-۱۵۶۵۵

تلفن: ۸۸۳۰۵۶۳۵ هسراه: ۰۱۴۷-۰۹۱۲۱۳۰

فاکس: ۸۸۹۵۸۶۹۷